

MICHELIS FOUCAULT: DRAUSMĖS POVEIKIS ASMENYBEI

Dalia Marija Stančienė

Vilniaus pedagoginio universiteto
Etikos katedra
Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius
Tel. (+370 5) 275 49 30
El. paštas: etika@vpu.lt

*Kiti paukščiai skris toliau! Ši mūsų įžvalga ir tikėjimas
išskris su jais varžytuvių ..., o visur aplinkui jūra, jūra ir jūra!
Bet kur mes veržiamės? Ar norime jūras perskristi?
Kur traukia mus toji galinga aistra, kuri stipresnė už visas kitas?*

Nietzsche, 2005: 287

Michelis Foucault genealogiškai analizavo asmenybės suverenaus aš susvetimėjimo procesą, kuris vyksta socialinių pokyčių gelmėje, veikiamas drausminių institucijų. Atkreipęs dėmesį į tų institucijų plėtrą bei jų biurokratinį (anonimišką) funkcionavimą, Foucault pabrėžė žmones drausminančių mechanizmų įtaką pavaldiniams, kurie, pasitelkus specifines prievartos formas ir procedūras, ugdomi pagal individų naudingumo visuomenei koeficientą. Šiame procese ypač reikšmingas žinijos ir valdžios bendradarbiavimas suteikiant žmogui socialinę ir asmeninę tapatybę, darant subjektą objektu, atskiriant jį tiek nuo savęs paties, tiek nuo kitų. Nagrinėdamas šį procesą Foucault atskleidė būdus, kaip drausminių institucijų veikiamas žmogaus kūnas, siela, mąstymas ir elgesys. Jis pabrėžė, kad asmens norminimas ir jo apribojimas vyksta mokyklose, ligoninėse, kalėjimuose ir kitose ugdymo bei perauklėjimo įstaigose. Straipsnio autorės nuomone, Foucault pateiktas asmenybės ir visuomenės santykio tyrimas nustatant transgresijos ribas atskleidžia valdžios amoralumo kriterijus.

Pagrindiniai žodžiai: Foucault, drausminės institucijos, genealogija, asmenybė, subjektas, ugdymas.

Tragiškoji kultūra

Vakarų kultūros saulėlydyje visuomenės modernizacija ir įvairūs jos valdymo mechanizmai su savo galių laukais savitai transformuoja žmogaus ugdymą. Ugdymo transformacijos mechanizmai rūpėjo Immanueliui Kantui, Friedrichui Nietzsche'ui, apie šias problemas, kaip apšviestos ir iškreiptos sąmonės apraiškas, kalba Foucault ir jo amžininkai, vokiečių filosofai Maxas

Horkheimeris, Theodoras W. Adorno, Peteris Sloterdijkas.

Nietzsche, prabilęs apie Vakarų kultūros silpnėjimą, kaip vieną šio reiškinių priežasčių nurodė tiesos pakeitimą melu (Nyčė 1991: 321). Jis neigiamai vertina savo meto švietimą ir ugdymą tvirtindamas, kad „tikrosios aukštųjų mokyklų mokslinės išgalės dar nebuvo tokios menkos ir silpnos kaip dabar“ (Nietzsche 1997:

142), nes garbina *buko proto* optimizmą, kuris nemato savo ribotumo ir nesupranta gyvenimo tragizmo. Toks *neįgalintis švietimas*, pasak Nietzsche's, suteikia žmogui abstraktų išsilavinimą, abstraktų savęs, savo pareigų ir teisių supratimą. Ne veltui to meto kultūrą pavadinęs *tragiškąją*, Nietzsche pastebi jos *lūžio* požymius: „lūžio, apie kurį visi įpratę kalbėti kaip apie pagrindinę šiuolaikinės kultūros negalią, – kad teorijos žmogus bijo savo paties veiklos padarinių Ir jis jaučia, kad kultūra, kuri remiasi mokslo principu, turi žlugti, kai pradeda darytis *nelogiška*, t. y. kai pradeda šalintis savo pačios padarinių“ (Nietzsche 1997: 131–132). Kritikuodamas švietimą, kaip pažymi Māra Rubene, Nietzsche jį „kaltina dėl vis didėjančios kūniškų ir dvasinių galių atrofijos“ (Rubene 2001: 82), dėl žmogaus negebėjimo suvokti menų, dorovinių idealų praradimo, dėl lengvabūdiško gyvenimo. Remdamiesi šiomis Nietzsche's idėjomis, Horkheimeris ir Adorno bando įteisinti mintį, kad švietimas tampa save patį naikinančiu procesu: „Apšvietos instrumento – abstrakcijos – santykis su savo objektais panašus į likimą, kurio sąvoka išraunama ją likviduojant“ (Horkheimer, Adorno 2006: 33). Lygindamas Nietzsche's veiklą *Apie moralės genealogiją* su Horkheimerio ir Adorno *Apšvietos dialektika*, Jūrgenas Habermasas teigia, kad Nietzsche's kultūros kritikos postulatai yra tokie, kurie „mokslą, ir moralę demaskuoja kaip ideologines iškrypėliškos valios siekti galios išraiškos formas <...> Šita aplinkybė duoda pagrindą prielaidai, kad Horkheimeris ir Adorno kultūros modernybę suvokia remdamiesi panašiu patirties horizontu, su tokiau pat padidėjusiu jautrumu ir tokia pat susilpnėjusia rega“ (Habermas 2002: 149).

Nietzsche's bandymas parodyti, kad žinių troškimas yra susijęs su troškimu valdyti, o Adorno siekimas sukonstruoti žinojimą, kuris nebūtų jė-

ga, šiuolaikinėje kultūroje pasireiškė, Sloterdijko teigimu, atviru amoralumu, kuris perauga į cinizmą. Tiek marginalų, tiek inteligentijos ir politinių veikėjų elgesys viešai demonstruoja radikalų šaipymąsi iš etikos normų, visuomenės tradicijų ir švietimo. Kaip vieną iš cinizmo apraiškų Sloterdijkas pabrėžia *apsišvietusių iškreiptą sąmonę*, kuri yra „modernizuota nelaiminga sąmonė tų, kuriuos švietimas yra apdorojęs ir sėkmingai, ir bergždžiai <...>“; jos dviveidiškumas jau refleksyviai spyruokliuoja“ (Sloterdijk 1999: 29). *Apsišvietusi iškreipta sąmonė* reiškiasi veikimu ar poelgiu žinant, kad tai daroma blogai. Taigi *apsišvietusi iškreipta sąmonė*, pasak Sloterdijko, yra diagnostinis modelis, kuriuo grindžiama švietimo idėja, atskleidžianti žmogaus santykį su tradiciškai suprantama *iškreipta sąmonė*. Šios sąmonės tyrimas, Sloterdijko teigimu, turėtų padėti permąstyti švietimą, kurį savo veiklai pajungia *iškreipta sąmonė*. Šiandienis cinizmas rodo, kad visuomenė yra nusivylusi švietimo sistema, kuri, nepateisindama jos vilčių, skatina bedvasį egoizmą. Atsiradęs amoralumas, dvejetaini moraliniai standartai, apgavystės sukelia žmonėms netvirtumo jausmą ir prievartinę būseną renkantis profesinę veiklą. Nuolatinė baimė būti apgautam verčia žmogų apsimetinėti, pataikauti, girtis, meluoti, skatina avantiūristiškams poelgiams. Sloterdijkas teigia, kad „stebinčiam apgaviko maskaradą žmogui vis labiau atrodė, kad ir didžiąją tikrovę sudaro tokie žaidimai, kaip tik ten, kur jie mažiausiai suvokiami. Taigi avantiūristas tapo egzistenciškai svarbiausiu ir suprantamiausiu modernios sąmonės lėtinės kompleksinės krizės simboliu“ (Sloterdijk 1999: 558). Šių dienų avantiūrizmo pavyzdžiu, Sloterdijko teigimu, tampa ekspertizės, kurios akademinio išsimokslinimo žaidimą traktuoja pasitelkdamos dvejetainis moralės konstravimo principą. Tokios moralės konstravimas galimas švietimo bei ugdymo procese,

siekiant diegti kolektyvinį nepasitikėjimą, nes, anot Sloterdijko, „būti apgautam, patirti grėsmę, pavojų, o ne atvirumą, pasiūlą, saugumą“ (Sloterdijk 1999: 395) yra savaime suprantami dalykai šiame pasaulyje. Tęsdamas šią mintį filosofas pažymi, kad „priešininkai stovi vienas prieš kitą ne laikydamiesi iš anksto sudarytos taikos sutarties, o greičiau išstūmimo ir naikinamos konkurencijos poza“ (Sloterdijk 1999: 36).

Dvejopų moralės standartų teorija domino Foucault. Jis teigė, kad pasitelkus švietimo sistemą, kuri „yra politinis kelias reikiamu būdu nusavinti diskursus su visais juos lydinčiais žinojimo pavidalais ir galiomis“ (Foucault 1998b: 30), visuomenėje yra kuriamas kontrolės mechanizmas. Mokymo procesas yra kreipiamas taip, kad „ritualizuotų kalbėjimą, nustatytų ir priskirtų vaidmenis kalbantiems subjektams, sudarytų, kad ir nelabai vieningą, doktrinos šalininkų grupę, paskirstytų ir nusavintų diskursus, jų galias ir žinojimo pavidalus“ (Foucault 1998b: 30). Tokiuose *nusavintuose diskursuose* modeliuojami dialogai tarnauja ne švietimo plėtočiai ar asmenybės ugdymui, bet ambicingų siekių, kovingojo *aš* įgyvendinimui, tapdami arena *sąmonių karui*. Akademinio stiliaus, laisvo dialogo šalininkai, susidūrę su priešininkais, pripažįstančiais tik valdymo ir jėgos galią, dialogą tęsia kitomis formomis. Priešininko *ne* tokiaime dialoge įgyja ypatingą reikšmę, kuri analizuojama kaip teorinė paradigma. Poleminis neįvykusio dialogo tęsinys kitomis priemonėmis tampa priešininkų ideologijos kritika. Šiuo atveju dialoge išnyksta intersubjektyvumo momentas, o dialogo dalyviai vienas kitam tampa subjektyviais objektais, t. y. apie priešininką galvojama ne kaip apie *aš*, bet kaip apie priešinimosi mechanizmą. Vadinasi, klasikinio švietimo ir ugdymo puoselėtos vidinės struktūros, anot Sloterdijko, šiuolaikinėje cinizmo *iškreiptos sąmo-*

nės epochoje užleidžia vietą laisvo stiliaus elgesio normoms.

Taigi Foucault, siekdamas apmąstyti mūsų elgesį, pasak Māros Rubene, šį klausimą sieja su švietimu, nes „švietimo paveldas virto giliai problemišku: protas kaip šviesa uzurpavo tiesą. Foucault pagalbininke kritikuojant švietimą tapo istorija, švietimo klausimas padėjo sugrįžti prie dabartiškumo kritikos“ (Rubene 2001: 211).

Archeologija ir genealogija *anapus buvimo*

Transformuodamas Kanto ir Nietzsche's idėjas Foucault analizuoja, kaip sociologijos, pedagogikos, politologijos mokslai paverčiami prievartos technologijų įrankiais, kurie anuliuoja dialoginius ryšius. Susiaurėjus dialogo erdvei, formuojamas drausminis valdžios mechanizmas, kuris monologiškai atgręžia į save subjektus, darydamas juos vienas kito atžvilgiu tik objektais (Foucault 2004: 288). Foucault domina, kaip vis dėlto įvyksta konstitutyvioji sąsaja tarp humanitarinių ir socialinių mokslų bei prižiūrimojo izoliavimo; kaip mokykla, kalėjimas, psichiatrijos institucijos įgyja drausminimo formą ir tampa šiuolaikine prievartos erdve, naikinančia savitas Europos gyvenimo skirtybes. Pasak Foucault, kai humanitariniai mokslai panaudojami kaip socialinės technikos ir gydymo praktikos, taip kuriama veiksminga drausminimo jėgos terpė, kur dominuoja *reglamentuojantis protas* (Foucault 2004: 85). Protą, arba racionalumą, Foucault analizuoja Kanto klausimo *Kas yra švietimas?* kontekste teigdamas, kad į subjektą pradedama žvelgti kaip į proto instanciją, nes *protas nustoja būti etiškas*. Būtent šia matymo linkme, pasak Foucault, atsiskleidžia vidinis humanizmo ir teroro ryšys.

Siekdamas transformuoti Kanto proto kritiką ir reflektuodamas Nietzsche's *valia siekti galios* teoriją, kurioje determinuojamas santykis tarp jėgų (aktyvios ir reaktyvios), Foucault įtraukia į šią teoriją archeologijos ir genealogijos terminus. Foucault domina valios funkcijos, kurios gali nustatyti diskurso teisingumą. Ši užduotis priskiriama archeologui, kuris bando *atkasti* prasmės apraiškas, atrasti infrastruktūras, kurios reglamentuoja tai, kas diskurse gali būti laikoma teisinga ar klaidinga. Vėliau genealogas mėgina tas valios funkcijas interpretuoti valdžios praktika. Taigi, pasak Jürgeno Habermaso, Foucault „genealogija nagrinėja, kaip diskursai formuojasi, kodėl jie atsiranda ir vėl pradingsta“ (Habermas 2002: 282). Vadinasi, Foucault genealogiją supranta ne kaip ištakų paiešką, bet kaip atsitiktinių diskursų, faktinių kilmės istorijų įvairovės atsiradimų analizės instrumentą, išskleidantį tapatybes: „Čia, kur siela siekia unifikacijos, čia, kur Aš susikuriu tapatybę arba harmoniją, genealogijos tyrėjas išvyksta ieškoti pradžios <...>; kilmės analizė įgalina išskaidyti Aš ir tuščiose jo sintezės vietovėse bei aikštėse leidžia knibždėti tūkstančiams dabarčiai prarastų įvykių“ (Foucault 2004: 400).

Taigi, norėdamas atsakyti į klausimus, kas yra žmogaus tapatybė, kas mes esame, kaip galima interpretuoti mąstymo istoriją, Foucault bandė suvokti istoriografinį žmogaus ir jo veiklos tyrinėjimo sąlygotumą, jo įveikimo ribas. Filosofui rūpėjo, kokia kaina žmogus įgyvendina savo buvimą, nes, anot Sloterdijko „visuomenių išlikimas visada reikalauja aukų. Už kiekvieną išlikimą reikia mokėti <...> dirbančios ir kovojančios žmonių grupės privalo patirti išlikimo kainą, kaip karčią realybės principo prievolę, nes patiria ją savo kailiu. Jos moka ją klusnumo *aukštesnėms* jėgoms ir esamybės forma; jos patiria ją skausmų, prisitaiky-

mų ir grūdinančios savivaržos formomis“ (Sloterdijk 1999: 386–387).

Drausminis valdymas

Šiuolaikinis formalizuotas ugdymas, kaip pažymi Juozas Žilionis, „numatantis elgesį vizualiojoje erdvėje, Foucault išreikštą panoptikumo simboliu, technologijų ir žiniasklaidos pagalba, tampa nauju jėgos galimybių pasireiškimo įrankiu“ (Žilionis 2005: 137). Norėdamas parodyti, kaip valdžia kontroliuoja ir pajungia asmens elgesį, Foucault teigia, kad Benthamo aprašytą *Panopticon*, nedera laikyti utopiniu pastatu, nes „tai idealų pavidalą įgavusio valdžios mechanizmo diagrama“ (Foucault 1998a: 243), politinės technologijos karkasas. *Panoptinė* schema, pasak Foucault, padeda valdžiai įsitvirtinti įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse, kaip antai: švietime, medicinoje, teisėje ir kt. Tuo tikslu vykdomos įvairios reformos, kuriomis siekiama sukurti visuomenę, kurioje darniai veiktų *drausminiai mechanizmai*. Foucault, analizuodamas naujų jėgos galimybių įsitvirtinimą ir jų poveikį visuomenei, jų sąryšį su politinėmis, ekonominėmis, mokslo, kultūros, švietimo institucijomis, savitai atskleidžia socialumo sampratą, remdamasis drausminio mechanizmo funkcijomis bei karcerinės kalėjimų sistemos požymiais.

Kiekviena epocha, kiekviena socialinė politinė visuomenės sankloda turi savo drausminę sistemą, kuri veikia tiek mikrolygmeniu, tiek makrolygmeniu, savitai *paskirstydama* žmones pagal tos visuomenės tikslus ir poreikius. XVIII a. drausminėje erdvėje, vengiant nepageidaujamų grupių ir bendruomenių susidarymo, kiekvienam žmogui buvo numatytas ir paskirtas tam tikras statusas. Susiformavus žmonių grupėms, tam tikroms bendrijoms ar bendruomenėms,

buvo analizuojamos jų atsiradimo priežastys, veikla ir galimi padariniai; kovojama su valkavimu, plėšikavimu, kitomis neigiamomis veiksmų ir poelgių apraiškomis, atsižvelgiant į kiekvieno asmens elgesį. Tokiu būdu drausmė sukūrė analitinę erdvę pasinaudoti žmonėmis ir juos valdyti. Šis drausminės erdvės paskirstymas, įsitvirtinus industrijai, o su ja ir darbo pasidalijimui gamybos procese, suskaidė darbuotojus kaip darbo jėgą, įrėmindamas juos į tam tikrų funkcijų vykdymą, t. y. į drausmės elementus. Drausmės vienetas, teigia Foucault, yra „ne teritorija (dominavimo vienetas) ir ne vieta (režidavimo vienetas), o rangas: klasifikacijos laukelis, eilutės ir stulpelio, gretos ir kolonos susikirtimo taškas, intervalas vienas paskui kitą sekantių intervalų sekoje“ (Foucault 1998a: 177). Taigi drausmė, Foucault teigimu, tampa rangų menu ir konfigūracijų transformavimo technika. Ji formavo autoritarinę pedagogiką, kuri skaidė mokomuosius dalykus, hierarchizuodama kiekvieną besimokančiojo pažangos fazę. Kita vertus, toks požiūris į ugdytinį sudarė palankias sąlygas detaliam jį kontroliuoti ir laiku įsikišti (atskirti, atriboti, nukreipti, perauklėti, pašalinti) į mokomąjį auklėjamąjį procesą, siekiant besąlygiško pavaldumo.

XIX amžiaus socialinė politinė sankloda tobulino drausmės sampratą. Drausmę „vartoja valdžia, individuose matanti objektus ir kartu savirealizacijos priemones. <...> ši valdžia nepastebima, įtari, ji funkcionuoja viską gerai pasverdamą, tačiau be pertrūkio“ (Foucault 1998a: 205). Valdantieji, esant tokiam režimui, siekia didinti visuomenės narių paklusnumą ir darbo našumą, stengdamiesi kuo mažiau lėšų skirti valdymui, santykinai darydami jį nematomą, kad nesukeltų išnaudojamųjų pasipriešinimo. Drausmė „turi pajungti sau visas jėgas, <...> turi neutralizuoti ten dominavimo siekiančią

valdžią besipriešinančią kontrvaldžią: bruzdėjimus, maištus <...>“ (Foucault 1998a: 258), kad *daugybės* ir valdžios ryšys taptų naudingas. Tuo tikslu supaprastinamas valdymo technikos funkcionavimas, t. y. vietoj veikimo *iš šalies* ji integruojama į gamybos procesą. Senasis valdžios principas: *atimti prievartą*, keičiamas į *gamtiną naudą*. Naujasis principas padeda valdžiai pasitelkiant drausmę suderinti *žmonių daugybę* su gamyboje atsirandančiomis naujomis technologijomis bei gausybe automatizuotų veiksmų ir taip didinti darbo efektyvumą. Drausmė funkcionaliai tampa pavaldi didesnei sistemai, kurią Foucault vadina įvairiai: kapitalizmu, karceriniu miestu, drausmine visuomene, panoptiniu režimu ir pan. Šio pavaldumo pagrindas yra ne teisinė sistema, bet *privatus ryšys* (Foucault 1998a: 261), formuojantis vienos krypties subordinaciją.

Augant kapitalistinei ekonomikai, pažymi Foucault, kuriasi specifinė drausminės valdžios atmaina, „kurių bendrąsias formules, jėgų ir kūnų pavergimo procedūras, vienu žodžiu – *politinę anatomiją*, galima įdiegti įvairiausiuose politiniuose režimuose, aparatuose ir institucijose“ (Foucault 1998a: 260). Drausmė, kaip vienos klasės dominavimas kitos atžvilgiu, tampa politine atsvara teisinėms normoms. Tokioje visuomenėje, kur vyrauja drausmės su griežta kontrole ir jų valdžia skleidžiasi asimetriškai, teisė, pasak Foucault, yra suspenduojama, t. y. paverčiama *antiteise*. Šiuolaikinė jurisdikcija bando nubrėžti valdžios ribas, tačiau „visur prasiskverbęs panoptizmas, nepaisydamas teisės normų, įsuka milžinišką ir kartu mikroskopišką mašineriją, kuri maitina, aštrina, gausina valdžių asimetrijas ir bergždžiomis paverčia pastangas išlaikyti nustatytas ribas“ (Foucault 1998a: 262). Taigi drausmės, Foucault teigimu, įvairiomis gudrybėmis perskirsto valdžios funkcijas, todėl

valdžia suinteresuota tas funkcijas deklaruoti kaip moralės formą, nors iš tiesų drausmė tėra *pluoštas fizinių-politinių metodų*. Analizuodamas Foucault valdžios sampratą, kurios turinį sudaro norminio pobūdžio asimetrija, Habermasas teigia, kad ši asimetrija „iš tikrųjų egzistuoja ne tarp valdžią turinčios valios ir priversutinio paklusnumo, o tarp valdžios procesų ir tų kūnų, kuriuos jie sutrina“ (Habermas 2002: 322). Labiausiai šis prievartos mechanizmas, pasak Foucault, atsiskleidžia analizuojant baudymo procedūrą ir kalėjimą kaip instituciją, apdorojančią „individue kūnus klusnumui ir naudai išgauti“ (Foucault 1998a: 271).

Penitencinė praktika perauklėjimo procese

Kalėjimo kaip bausmės vykdymo institucijos funkcionavimas savaime įteisina visuomenės poreikį valdyti. Žmonės, pasak Foucault, kaip socialinės būtybės, yra įstatymų, kodeksų, ir taisyklių vykdytojai, o vykdymo procesas savaime reikalauja drausmės. Drausmė šiame kontekste yra traktuojama kaip „technika, padedanti suvaldyti žmogiškąsias daugybes“ (Foucault 1998a: 257) ir realizuojama pedagoginėmis, karinėmis, gamybinėmis ar medicininėmis technologijomis. Kalėjimo paskirtis, teigia Foucault, – „suteikti naują pavidalą sugedusiam individui; jos veikimo būdas – visuotinio auklėjimo prievolė“ (Foucault 1998a: 278). Kalėjimo drausmė yra daug visapusiškesnė negu bet kurios kitos atskirai paimtos auklėjimo įstaigos, nes, Foucault požiūriu, ji rūpinasi asmeniu visais aspektais: *jo fiziniu muštru, gebėjimu dirbti, kasdieniu elgesiu, morale, polinkiais*. Be to, kalėjimo drausmė veikia nenutrūkstamai, kol yra auklėjamas individas, privalantis paklusti nurodymui. Šitaip išryškėja kalėjimo auklėjamoji galia, kuri

daugelį metų reglamentavusi žmogaus kėlimosi ir miegojimo laiką, darbo ir poilsio sąlygas, mitybą, darbo objektą, pokalbių temas, maldos laiką, keičia asmens mąstymą ir elgseną norima linkme.

Kritikuodamas tokią drausminę perauklėjimo metodiką, užgožiančią nusikaltėlį kaip asmenį, Foucault pabrėžia, kad „pataisos kalėjimas, *peržengęs* įstatymo nustatytas įkalinimo ribas, sugėbėjo faktiškai užvaldyti, dar daugiau – įvilioti į savo spąstus visą baudžiamąją sistemą bei įkalinti pačius teisėjus tik todėl, kad jam pavyko kriminalinį teisingumą įtraukti į žinojimo santykių tinklą“ (Foucault 1998a: 292). Norėdamas atskleisti baudymo ir kontroliavimo sistemą, Foucault remiasi penologija, kurią Michaelis Walzeris apibūdina kaip mokslą apie bausmes už nusikaltimus (Walzer 1992: 225), šis mokslas analizuoja kalėjimų sistemos loginį pagrindą ir jo funkcionavimo specifiką. Foucault teigimu, jeigu baudžiamojo teisingumo koreliatas yra pažeidėjas apskritai, tai „penitenciariniam aparatui rūpi kažkas kita – tai nusikaltėlis, biografinis vienetas, *pavojingumo* šaltinis, anomalinio tipo atstovas“ (Foucault 1998a: 300), turintis savo individualybę. Penitencinis mokslas, pasak Foucault, domisi *menkute kriminalinio nusikaltėlio siela*, „kurią tas pats bausmės mechanizmas pagamina kaip objektą galiai bausti“ (Foucault 1998a: 300). Šios *sielos* genealogija gali atskleisti priežiūros ir prievartos procedūrų istorinę realybę, joje likusį valdžios taikomų valdančiam technologijų atspindį. Tokiu būdu kalėjime sukaupu žinojimu yra reguliuojama penitencinė praktika, kurioje bausmė funkcionuoja „kaip terapinė priemonė“ (Foucault 1998a: 302), o nuosprendis tampa vienu iš žinojimo diskursų. Taigi šia realybe-referencija Foucault parodo, kad perauklėjimo procese „buvo nukalti įvairūs konceptai ir pasidailinta analizės sritimis: psichika, subjektyvė, as-

menybė, sąmonė, etc“ (Foucault 1998a: 39). Tačiau žmogus, kurį reikia išvaduoti iš nusikaltimo, pasak Foucault, yra didesnio pavergimo padarinys, nes bausmės mechanizmo jame pagaminta *siela* padeda valdžiai užvaldyti jo kūną.

Analizuodamas nusikalstamumo genealogiją Foucault pažymėjo, kad kalėjimas ne tik nepanaikina nusikalstamumo, bet ir skatina pakartotinius nusikaltimus, suformuodamas hierarchizuotų nusikaltėlių pasaulį. „Penitenciarinė technika ir žmogus-nusikaltėlis tam tikra prasme yra dvyniai“ (Foucault 1998a: 301), todėl, tvirtina Foucault, penitencinių metodų plėtra negalėjo nustatyti nusikalstamumo kaip objektyviai egzistuojančio fakto. Nusikalstamumas ir penitencinė diagnostika išplaukia vienas iš kito, sudarydami vientisą technologinį instrumentą formuoti ir skaidyti *nusikalstamumui kaip bekūnei realybei*. Pasak Foucault, penitencinis mokslas atskleidžia nusikalstamumą kaip kalėjimo kerštą teisingumui. Bausmė tampa tokia formalizuota funkcija kaip, pavyzdžiui, mokymas švietimo institucijose.

Genealogiškai ištyręs kalėjimo, nusikaltimo, bausmės praktinį veikimą visuomenėje, Foucault atskleidė, kad valdžios funkcionalizmas lokalinėse sistemose, pasak Walzer, neturi subjekto (Walzer 1992: 224), t. y. niekas nekuria ir niekas iš išorės nekontroliuoja drausminių institucijų. Šių institucijų valdančioji jėga nėra teisiškai konstitucijos ar visuotinio susirinkimo įsteigta, todėl veikia išsklaidytai ir lokaliai. Foucault pabrėžia, kad įstatymo pasaulis yra mirš-

tantis diskursas ir šiuolaikinė drausmė jam nebepriklauso. Vadinasi, į drausmines institucijas (kalėjimą, mokyklą, ligoninę ir kt.) galima žiūrėti kaip į abstrakčią panoptinę mašiną, kuri ne tik konstruoja apžvelgiamąją erdvę, bet ir numato bei primeta joje esančiai tam tikrai grupei žmonių tam tikrą elgseną.

Išvados

Analizuodamas drausminę visuomenės struktūrą Foucault atskleidė, kad šiuolaikinės valstybės valdymo principai yra pažeisti, transformuota vertybių sistema, švietimas paverstas indoktrinacija, o prievarta per penitencinę praktiką tapo dorovinio reguliavimo mechanizmu. Visa tai Foucault traktuoja kaip visuomenės teisinę ir moralinę sąmonės krizę.

Genealogiškai tirdamas visuomenės gyvenimą Foucault atskleidė, kad drausminiai valdžios mechanizmai, pradedant mokykla ir baigiant kalėjimu, nuasmenina žmogų. *Panoptinis* drausminių institucijų principas – priežiūros asimetriškumas, modernizuotas šiuolaikinių technologijų ir palaikomas ekonominių svertų, leidžia unifikuotai valdyti ir skirstyti žmones pagal jų profesinius ar mokslinius standartus.

Foucault peržengė tradicines antropologines pažinimo nuostatas: subjektą suvokė *kitaip*. Toks *kitaip* suvokimas atsiskleidžia viešpataujančių ekonominių, socialinių, moralinių ir politinių asmenybės laisvių apribojimu, kuris žmogų priverčia būti *kitu*, negu jis buvo iki šiol.

LITERATŪRA

Foucault, M. 1998a. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.

Foucault, M. 1998b. *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos.

Foucault, M. 2004. *Philosophie. Anthologie*. Paris: Gallimard.

Habermas, J. 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma littera.

Horkheimer, M.; Adorno, W. T. 2006. *Apšvietos dialektika*. Vilnius: Margi raštai.

Nyčė, F. 1991. „Anapus gėrio ir blogio“, in Nyčė, F. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

Nietzsche, F. 1997. *Tragedijos gimimas*. Vilnius: Pradai.

Nietzsche, F. 2005. *Ryto žara*. Vilnius: Alma littera.

Rubene, M. 2001. *Dabarties filosofija: iš esaties į esatį*. Vilnius: Alma littera.

Sloterdijk, P. 1999. *Ciniškojo proto kritika*. Vilnius: Alma littera.

Walzer, M. 1992. *Kritikų draugija*. Vilnius: Pradai.

Žilionis, J. 2005. „F. Kafka ir M. Foucault: nuo absurdo iki kalėjimo“, *Logos* 43: 134–140.

MICHEL FOUCAULT: INFLUENCE OF DISCIPLINE ON PERSONALITY

Dalia Marija Stančienė

Summary

Michel Foucault genealogically inquires the process of the alienation of sovereign personality and the role of disciplinary institutions in it. He focuses attention on the development of these institutions, on their bureaucratic (anonymous) functioning and influence over personality by specific coercive forms and procedures aimed at making a person useful to society as much as possible. In this process, the cooperation of the institutions of knowledge and power is extremely important. They cooperate in giving social and personal identity to man, in transforming the subject into the object and separating it from itself as well as from

others. While analyzing these phenomena Foucault exposes the methods by which people, influenced by disciplinary institutions, act on their own bodies, souls, way of thinking and behavior. He underlines that the standardization and socialization of personality is mostly performed in educational, medical and penitentiary institutions. In the opinion of the author, Foucault's approach to the analysis of person-society relation detects the criteria of „morality“ of governance.

Keywords: Foucault, disciplinary institutions, genealogy, personality, subject, education.

Įteikta 2006 10 05